

diskurzusának a sajátságosan komor keverékét), egészen a középnemzedék kiváló írónőig, például Juhász Erzsébetig és Harkai Vass Éváig, akinek a minuciózus lírai-realista prózája talán a legkellemesebb meglepetés az antológiában. A kötet utolsó oldalai egy helyenként briliáns elbeszélőnek, a szabadkai Lovas Ildikónak jutottak (szül. 1967-ben), akinek a műveit SÜRGŐSEN le kellene bővebben is fordítani, továbbá *tour de force*-ként két elbűvölő topolyai „partybreakernek”, a hetvenvalahányban született Szerbhorváth Györgynek és Virág Gábornak, alias Aaron Bloomnak. Szeretném, ha valami hasonló létezne a szerb irodalomban is! *Az Egyetlen történet* egyetlen fogyatéksége éppen abban van, nem győzőm eléggé hangsúlyozni, hogy nem szentelt nagyobb teret a *neosymposionista* nemzedék szerzőinek.

A Forum jól tette, hogy kilépett a belső kommunikációjú exkluzív kisebbségi gettóból (amit *on regular basis*-ként kellene gyakorolni, nemde?), és egy Párhuzamos Prózavilágot próbált bemutatni az önelégült „többségnek”. Nos, ha ez a válogatás is süket fülekre talál, mint az előzőek, az nem róla fog árulkodni, hanem e csásrinak a „levantei” természetéről, amely lusta bármit is észrevenni, ami nem hoz neki kézzel fogható napi hasznot. *Az esztétikai haszon* itt, persze, nem számít – egyáltalán ki hajol még le az aprópénzért?!

Teofil PANČIĆ

KARTAG Nándor fordítása

A Vreme 2003. június 26-i számából

SZOCIOLINGVISZTIKAI KUTATÁSOK A NYELVCSERÉRŐL

Borbély Anna: *Nyelvcseré. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében*. MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, Budapest, 2001

A vajdasági magyarság számára is rendkívül érdekes témájú monográfiát jelentetett meg Borbély Anna, az MTA Nyelvtudományi Intézetének tudományos munkatársa. Mivel a vajdasági magyar beszélőközösségek egyes csoportjainál is a nyelvépülés és a nyelvcseré folyamatának egyéb jelei mutatkoznak, nem érdektelen megtudni, amit a nyelvcseréről az élőnyelvi vizsgálatokkal foglalkozó kutatók feltártak.

A nyelvcseré és a vele rokon jelenségek vizsgálata a szociolingvisztikai kutatások egyik legizgalmasabb és viszonylag kiművelt területe. Könyvének bevezető fejezetében Borbély ezeknek a kutatásoknak rövid áttekintését adja, valamint a nyelvcseré fogalmát és társfogalmait definiálja. Rendszeres vizsgálá-

latok e tárgykörben fél évszázada folynak. Az első meghatározások szerint a nyelvcsere akkor következik be, amikor valamely közösség egy nyelv szokásos használatáról áttér egy másik nyelv használatára. A mai meghatározásoknál is lényegében ugyanezt hangsúlyozzák, azzal, hogy a mai definíciók árnyaltabbak, és a nyelvcsere fogalmával egyidejűleg szükségesnek tartják néhány más rokon-fogalom (nyelvvesztés, nyelvhalál, nyelvpusztítás, nyelvmegeőrzés, nyelvélénkítés, nyelvfelélesztés) tisztázását is. Nyelvcsere alatt ma többnyire azt a folyamatot értik, amelynél egy kétnyelvű beszélőközösség egyre több tagja nem a közösség eredeti első nyelvét, hanem másodnyelvét örökíti át gyerekeire anyanyelvként, illetve e folyamat végeredményeként beálló állapotot, amikor a közösség tagjai közül már senki sem beszél a közösség eredeti nyelvét, csak az „új” nyelvet. A közösség első nyelve tehát a csoport számára megszűnt anyanyelvként létezni. (Ennek egyik változata a nyelvhalál, amikor az érintett nyelvnek másutt sem maradnak anyanyelvi beszélői. Egyes becslések szerint az elmúlt fél évezredben az emberiség nyelveinek a fele jutott ilyen sorsra, így pl. eltűnt a legtöbb kelta nyelv, a dalmát, a gót, a finnugor nyelvek jelentős része, számos indián nyelv stb. A nyelvpusztítás és a nyelvirtás esetében szintén egy nyelv használata szűnik meg, amennyiben egy nyelv beszélőit fizikailag megsemmisítik vagy brutális módon asszimilálják.) A folyamat nyelv-visszaszorulási helyzetben jelentkezik, amikor a terjedő nyelv a visszaszoruló nyelv egyre több funkcióját veszi át, vagyis a visszaszoruló nyelvet, térszertése folytán, mind kevesebben és mind kevesebb nyelvhasználati szintéren használják. A nyelvcsere közösséget érintő jelenség, egyéni perspektívából szemlélve viszont ezt a folyamatot indokoltabb nyelvvesztésnek nevezni. A nyelvvesztés (nem számítva az afáziához kapcsolódó eseteit) azt a folyamatot, illetve a végeredményeként beálló állapotot jelöli, amelynél egy kétnyelvű beszélőnek egyik nyelvében gyengül és (majdnem) teljesen megszűnik a nyelvi kompetenciája. A nyelvvesztés velejárója a nyelvleépülés egyéni vagy közösségi szinten, amelyet nyelvi vonatkozásban az egyszerűsödés, leszűkülés, a kontaktusjelenségek nagy száma jellemez. A nyelvcsere ellenpólusa a nyelvmegeőrzés, amely minden közösségnél egyszerre van jelen a nyelvcserevel. A nyelvélénkítés egy nyelv életerejének növekedését jelöli (példa rá a finn nyelv, amely csak a XX. század elején, sok évszázados elnyomás után vált hivatalos nyelvvé), a nyelvfelélesztésnél viszont egy halálra ítélt nyelvet új életre keltenek (sikeres volt a héber esetében).

Könyvének bevezető fejezetében Borbély külön hangsúllyal tárgyalja a nyelvcsere előidéző tényezőket is, amelyek a nyelvcsere folyamatát beindítják, ütemét lassítják vagy gyorsítják. A nyelvcsere folyamatit erősítő, illetve késleltető faktorok részint nyelven kívüli, részint nyelvi természetűek, s többnyire ambivalensek. Ez annyit jelent, hogy csak az adott helyzetben dönthető

el, milyen irányban hatnak. Az is előfordul, hogy ugyanazok a tényezők egy adott közösség bizonyos csoportjainál képesek ellentétes előjelű folyamatokat beindítani – az egyik csoportban a közösség nyelvének fennmaradását eredményezik, egy másikban pedig a többségi nyelv kizárólagos használatát. A nyelvmegőrzés – nyelvcsere faktorai közül Borbély hangsúlyozza a többségnek alárendelt csoport emigráns, illetve őshonos jellegét (az emigráns csoportoknál a nyelvcsere többnyire három generáción belül lejátszódik, az őshonos csoportoknál hosszú ideig fennállhat a stabil kétnyelvűség), a csoportban lejátszódó társadalmi, gazdasági, politikai változásokat (ilyen tényezők pl. az iparosodás vagy az urbanizáció, amelyek hatására változik a csoport addigi szociális kapcsolati rendszere), a csoport lélekszámát, a házassági szokásokat (az interetnikus házasságkötések arányát), a területi elhelyezkedést (koncentráltság, tömb/szóróvány helyzet), a gazdasági státust, az intézményrendszert, a vallást, de elemzi a szocioökonómiai státus (foglalkozás, iskolázottság, kereset), a nem, az attitűdök (a nyelvekhez való viszonyulás, etnikai öntudat), az ország kisebbségpolitikájának szerepét is a nyelvcsere folyamatában. Sok példával illusztrálja, hogy a legtöbb faktor egyes esetekben gyorsítja, más esetekben lassíthatja a nyelvcsere-t. Érdekességgé megemlítenéd, hogy a kutatások többsége szerint a városi lakosok hajlamosabbak a nyelvcsere-re mint a falusiak, valamint, hogy a nyelvcsere kialakulásának kezdő lépéseiben a nők általában aktívabb szerepet vállalnak, mint a férfiak, bár ellenkező példák is adódnak.

A fokozatos nyelvcsere folyamatát Borbély a magyarországi román közösség helyzetén keresztül mutatja be. A magyarországi románok őshonos kisebbség, több évszázada élnek (zömükben) a magyar–román határ mellett fekvő kb. húsz településen. Számuk az 1990. évi népszámlálás adatai szerint meghaladja a 10 000-et. Több hullámban, gazdasági okokból telepedtek le jelenlegi lakóhelyükre, amikor a török hódoltság megszűntével a kihalt vidékekre a Habsburg Birodalom tervszerű betelepítéseket hajtott végre. Mivel az egyvállású és egynemzetiségű lakosságot a többiektől elkülönítve mindig egy helyre telepítették, a betelepített nemzetiségek több évszázadon keresztül megőrizték identitásukat és anyanyelvüket. Amikor a XX. század politikai és gazdasági változásai következtében a nemzetiségek izoláltsága fokozatosan megszűnt, kialakult a nemzetiségek, és ezen belül a románok kétnyelvűsége.

A könyvben Borbély a román kisebbség 1990-beli nyelvi helyzetét vázolja fel. A vizsgálat eredményei szerint az utóbbi évtizedekben mindinkább megváltoztak a közösség nyelvválasztási szokásai: a magyar nyelv használata vált dominánssá, a román használata visszaszorult. A nyelvcsere 1920 és 1940 között kezdődött, és a vizsgálat idején a közösség a nyelvcsere előrehaladott fázisába került. A szerző könyvében ismerteti a magyarországi románok nyelvcserejére utaló jelenségeket, a folyamatot kiváltó okokat és ezek nyelvi kö-

vetkezményeit. Célja a nyelvcserhelyzetben található közösség szociolingvisztikai leírása, a kisebbségi nyelv fokozatos háttérbe szorulását előidéző tényezők számbavétele és a folyamat jellemző vonásainak meghatározása. Ezenkívül azt is elemezte, hogyan történik a mindennapi érintkezés során a nyelvek közötti választás, milyen a közösség román nyelvi repertoárja, illetve milyen összefüggés van a kétnyelvű közösségekre jellemző kódváltás és a nyelvcser között. Vizsgálatának színtere Kétegyháza volt, ahol a település 4500 lakosából 60%-uknak magyar, 40%-uknak román az anyanyelve. A nyelvcserkutatóban használatos módszerek (szociolingvisztikai interjú, ezen belül egy irányított beszélgetés, nyelvhasználati kérdőív, egy nyelvtudást mérő önértékelő teszt és egy szóteszt, valamint résztvevő-megfigyelések), amelyeket 146 adatközlőn alkalmazott, a következő fontosabb eredményeket adták:

1. A közösség életében a kétnyelvűség átmeneti szakasz a román egynyelvűség és a magyar egynyelvűség között. 1990-ben, amint már említettük, a nyelvcser előrehaladott állapotban volt.

2. A nyelvcserét elősegítő társadalmi és demográfiai vonatkozású tényezők közül a nyelvcserét elősegítették az első és második világháborút követő társadalmi, gazdasági és politikai változások, a közösség izolációjának fellazulása, a vegyes házasságok számának megszorodása, a román közösség kis létszáma, a településeken belül a román ajkú lakosok alacsony számaránya. Ugyanakkor negatívan befolyásolta a nyelvcserét (vagyis elősegítette a nyelvmegőrzést) a görögkeleti egyház működése, az etnikailag tisztán román házasságok, a településen belül a román ajkú lakosok magas számaránya, és az a körülmény, hogy a magyarországi románok közössége eredetét tekintve őshonos típusú csoport. A település típusa (város/falu) nem mutatott kapcsolatot a nyelvcserével.

3. A nyelvcserre együtt jár a két nyelvvel kapcsolatos attitűdökkel. Saját nyelvváltozatukról az adatközlők véleménye nem igazán pozitív – kevert, nem-sztenderd nyelvváltozatnak tartják.

4. A kétnyelvűségben élőknek a nyelv fontosabb tényező identitásukban, mint valamely egynyelvű közösség tagjainál, aki elveszti anyanyelvét, elvesztette nemzeti identitását is. A vizsgált adatközlőknél a román etnikai öntudat gyengülése elsősorban a fiatal (18–39 éves) nőknél mutatkozott meg, akiknél a nyelvcser is a legelőrehaladottabb.

5. A helyi román nyelvváltozatot az idősebbek ismerik, a gyerekek inkább a magyar nyelvet preferálják. Az iskolázottabb szülők gyerekei, meg akik otthon románul beszélnek, jobb román nyelvtudással bírnak.

6. A nyelv választást a nyelvhasználati szintér, valamint a partner, az életkor, a beszélő neme, nyelvtudása, a házastárs nemzetisége és a nyelv presztízse

határozza meg. A vizsgált közösség tagjai a románt leginkább a templomban használják, minden egyéb szintéren a magyar nyelv választása gyakoribb.

Amikor Susan Gal, a Magyarországról elszármazott amerikai szociolingvista 1979-ben megjelentette úttörőnek számító tanulmányát a nyelvcsereéről, egy olyan nyelvcserehelyzetről írt, amelyben a burgenlandi magyarok nyelvcserejét elemezte. Az általa vizsgált őrségi közösségben a felsőri magyarok paraszti közössége gazdaságilag és társadalmilag nem tudott versenyezni a jó módú, polgárosult németajkúakkal, és körükben a német vált presztízsnyelvvé és a magyar tekintély nélküli családi nyelvvé. (Ismeretes szociolingvisztikai tény, hogy a magánszférára, a családra korlátozódó nyelv néhány generáción belül eltűnik.) Hasonló irányú, vagyis a magyart más nyelvvel (főleg angollal) felcsereelő kutatásokat többek között Kontra Miklós és Bartha Csilla is lefolytatott, és ezek eredményei ma már beépültek a szociolingvisztikai tankönyvekbe. Ezeket a hagyományokat öregbítik méltó módon Borbély Anna vizsgálatai is (esetében egy ellenkező irányú, román–magyar nyelvcserehelyzetről), és a kapott eredményeknek szintén a szociolingvisztika törzsanyagában a helyük, tovább árnyalva a nyelvcsereére vonatkozó ismereteinket. A monográfia a szerzőnek a nyelvcserevel kapcsolatos rendkívüli hozzáértéséről és jártasságáról tanúskodik. Kutatásaival olyan szabályosságokat tárt fel, amelyek nemcsak a vizsgált közösség, hanem általában nyelvcserehelyzetbe jutott csoportok (nyelvi) helyzetének teljesebb megértését teszik lehetővé, de egyben olyan stratégiák kiépítéséhez is irányelveket adnak, amelyekkel a nyelvcsere folyamatát irányítani lehet, esetleg megelőzni vagy visszafordítani.

GÖNCZ Lajos